

УДК 130

Проценко О. О.

ПІДПРИЄМНИЦЬКИЙ РИЗИК У ЦІННІСНІЙ СИСТЕМІ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті розглянуто проблему ризику в підприємництві з його особливостями й тенденціями впливу як на аксіосферу суспільства ризику, так і на особистісний потенціал суб'єкта підприємництва з боку його ціннісних орієнтирів щодо стабільності й перспектив життя людей.

Ключові слова: суспільство, знання, підприємництво, ризик, цінності.

В статье рассматривается проблема риска в предпринимательстве с его особенностями и тенденциями влияния как на аксиосферу общества риска, так и на личностный потенциал субъекта предпринимательства со стороны его ценностных ориентиров относительно стабильности и перспектив жизни людей.

Ключевые слова: общество, знание, предпринимательство, риск, ценности.

The author considered the problem of the risk in enterprise with its particularity and trend of the influence both on the risk society axiosphere and on personality potential of the enterprise subject on the part of its value guidelines for stabilities and prospects to lives of the people.

The keywords: society, knowledge, enterprise, risk, value.

У характеристиці підприємництва особливу увагу приділяють проблемі ризику. Ризик – іманентно властивий підприємництву стан, який у сучасному суспільстві не тільки модифікується, але й значно розширюється у своєму функціональному й рольовому впливі, охоплюючи поступово і політику, і економіку, і науку, і техніку, що актуалізує дослідження питання підприємництва в його ризикогенному прояві як з боку теорії, так і з боку практики.

Ризик як явище соціального життя був відомий уже середньовічному суспільству на тому етапі, на якому виникало й поширювалося лихварство. Переважно торгівля становила той соціально-комунікативний контекст, що закріплював реалії, які продукували ризики. Слово «ризик» етимологічно походить від італійського *risicare*, що означає «зважувати». Коли цей термін використовують для позначення стратегії поведження людини, він набуває додаткового значення: вагатися у виборі образу дій або форми поведження.

Проблема ризику загалом і підприємницького ризику зокрема привертала й привертає до себе увагу представників різних галузей знання, насамперед економістів, соціологів, психологів. У цій статті поставлено за мету, спираючись на наявні міждисциплінарні розробки, здійснити соціально-філософський підхід до дослідження підприємницького ризику як самостійного явища в сучасному суспільстві, у якому ризики набули гігантського розмаху.

Єдиного трактування ризику як явища соціального життя в сучасному соціогуманітарному знанні немає. Г. Бехмен визначає принаймні три підходи до його інтерпретації. Перший підхід, по суті, ототожнює ризик із небезпекою, загрозою й визначає як їхню міру. Це положення розвиває У. Бек. Відповідно до другого підходу ризик доповнює поняття безпеки, виступає пом'якшеною формою ненадійності або невизначеності. Ця думка одержала найбільш аргументований розвиток у працях А. Еверса і Н. Навотного. Третя позиція пов'язана з дослідженнями Н. Лумана. Він запропонував розрізняти небезпеку і ризик. На думку Н. Лумана, небезпека пов'язана зі збитком, «так що імовірний збиток може бути захищений стосовно вибору дії або бездіяльності. Тоді не те що можна, але й необхідно приймати рішення також і в ситуації невизначеності» [2, с. 30].

Аналіз змісту поняття «ризик» приводить Г. Бехмена до оригінального розуміння суспільства ризику. Поряд із У. Бекком, який використовує поняття «ризик» для того, щоб відрізнити сучасне суспільство від інших суспільств, Г. Бехмен вважає, що «суспільство саме тому і становить суспільство ризику, що воно всі небезпеки інтерпретує як ризик і через його посередництво породжує величезну потребу в ухваленні рішення» [2, с. 30].

Процедура ухвалення рішення привертає до себе увагу психологів, оскільки вибір споконвіку властивий людині, її діяльності як у межах соціальної, так і морально-психологічної реальності. Напруженість вибору залежить від наявності можливостей або альтернатив. У підприємницькому виборі альтернативи мінімізовані, вони, як правило, становлять дві взаємовиключні можливості, що вимагають діаметрально протилежних напрямків діяльності. «Конфліктуючі» цінності створюють для людини гранично напружену ситуацію.

Д. А. Леонтьев і Н. В. Пилипко пропонують виділяти принаймні три види вибору. Отже, простий вибір припускає порівняння альтернатив за відомим для того, хто вибирає, критерієм. Такий вибір здійснюється для визначення лінії поведінки або способу дій, які ведуть до одержання очікуваного або запланованого результату. Більш складний варіант вибору – його позначають як значеннєвий вибір – передбачає активну пошукову діяльність щодо переваги кращої або вигіднішої альтернативи, формування критерію оцінки. І, нарешті, вид вибору, що перевершує за складністю два попередні, який називають особистісним або екзистенціальним. Тут «мова йде про життєво важливий вибір у критичних життєвих обставинах, коли суб'єктові не дані ані критерії порівняння альтернатив, ані самі альтернативи» [7, с. 98]. Суб'єкт сам шукає альтернативи та визначає критерії переваги, прогнозуючи його результат і роль у своїй майбутній життєдіяльності, що в остаточному підсумку є наслідком його вибору, відповідає за результат цього вибору для себе й для причетних до нього осіб, за викликаний суспільний резонанс.

Підприємницький ризик пов'язаний із особистісним, екзистенціальним вибором. Підприємець вирішується здійснити на практиці ідею, ще не апробовану

досвідом, не завжди раціонально обґрунтовану через брак аргументів. Це стратегія індивідуального поводження розгортається в умовах невизначеності, такої ситуації, коли відсутні їх стійкі якісні характеристики, прогнозовані зміни, що вміщуються в причинно-наслідковій детермінації.

Різноманіття соціальних зв'язків, у систему яких включене підприємництво, передбачає визначеність і невизначеність як стан у їхньому розвитку та зміні, причому визначеність характеризує однозначний зв'язок, а невизначеність – багатозначний у їхньому переході від можливості до дійсності. У статті «Невизначеність» С. А. Кравченко визначає такі риси соціального феномену, який називають невизначеністю, як: «стан невпевненості; відсутність обмежень у виборі; двозначність, неоднозначність; помилковий доказ через двозначність використовуваних слів або виразів; щось, що має невиразну структуру, неясні функції, щось випадкове» [6, с. 240–241]. Ситуація невизначеності ускладнює ухвалення підприємницького рішення й підвищує ступінь ризику в ситуації вибору.

Підприємницький ризик у ситуації невизначеності має тенденцію бути необачним і не виправданим. Невизначеність як об'єктивний стан властива соціальним процесам суспільства, що трансформується, виражається в конкретній діяльності індивідів, викликає комплекс переживань, пов'язаних із сумнівами, тривогою, страхом, викликаними коливаннями при виборі дій, а також вирахуванням імовірності одержання різного роду збитків або витрат. Такий вибір здійснюється у зв'язку з реалізацією життєвої програми, пов'язаної із виживанням, порятунком, досягненням особистого щастя. Він здійснюється як прорив, що веде до нових якісних здійснень у реалізації планів, поєднаних найчастіше з пошуком сенсу життя. «Невизначеність виходу із тривалого стану нестабільності, що обумовлений суперечностями, які не мали адекватного розв'язання, детермінує новий виток невизначеності, що стає полем для наступної фази поглиблення соціальних суперечностей», – пишуть Ю. А. Зубок і В. І. Чупров [5, с. 99]. Вони загострюють підприємницький ризик в умовах невизначеності.

Вибір, що є підґрунтям підприємницького ризику в умовах невизначеності у своєму екзистенціальному вимірі, пов'язаний також з реалізацією свободи. Що стосується свободи, то щодо підприємницького ризику вона виступає як факт особистої свободи, а точніше свободи в самовизначенні особистості. У такому випадку відбувається не здійснення свободи негативної – як свободи від чогось, а свободи позитивної, зверненої до дії, – свободи як творчого акту. Підприємницький ризик ґрунтується на свободі позитивній, свободі для, що спирається на свободу як якусь самостійність особистості, як її самореалізацію. Автономія особистості, що володіє свободою, у тому й полягає, як пише Н. Гартман, що вона виносить рішення на користь якоїсь цінності. І «людина зі своїм ціннісним почуттям і своєю здатністю до тієї чи іншої тенденції, є посередником належності в бутті» [3, с. 658].

Особиста свобода суб'єкта підприємництва пов'язана з морально-правовими вимогами, що знімають егоїстичні прагнення. Свобода однієї людини обмежується свободою інших. Таким чином, і свавілля має своє обмеження – дотримання прав інших, сприяння їхньому благу, що не звільняє від егоїзму повною мірою, а переводить його в ступінь розумного.

У розгортанні підприємницького ризику можна виділити такі фази: наявність ситуації вибору, пов'язаної із невизначеними об'єктивними умовами, ухвалення рішення і, нарешті, здійснення відповідних дій. Цей процес пролонгований у часі, обтяжений морально-психологічною рефлексією й виражений у погоджених діях його суб'єкта.

Підприємницький ризик у суспільстві ризику включається в контекст соціокультурного поведіння, яке формується на основі об'єктивних умов ринкової економіки, обумовленої міжкультурною та кроскультурною комунікацією, що припускає особливий особистісний потенціал індивідуального, але більшою мірою колективного соціального суб'єкта, а також наявність інструментальних і термінальних цінностей, які включають установки, взірці, прийоми стандартизованого поведіння. Як зауважує К. Ерроу, поведіння економічного агента, наразі суб'єкта підприємництва, залежить не тільки від традиційних для економічної теорії параметрів, «а також і від тих сигналів, які самі по собі не належать до економічних, однак допомагають зменшити ступінь невизначеності в процесі ухвалення економічних рішень» [9, с. 99].

В економічній думці ХІХ століття проблему підприємницького ризику порушила німецька класична школа в особі її головних представників Й. фон Тюнена й Г. фон Мангольда. Так, Й. фон Тюнен вважає ризик явищем не тільки підприємництва, але й бізнесу взагалі, крім того, на його думку, підприємництво поєднує дві функції: несення ризику й реалізацію інновацій. Г. фон Мангольдт відносить ризик до «виробництва на ринок», оскільки у «виробництві на замовлення» наявна гарантія прибутку. Учений диференціює ризик за його ступенем, виводячи таку залежність: «Що більше за часом відділені один від одного початок виробництва й кінцевий продаж готового продукту, то більша невизначеність успіху, більший ризик окремих втрат для підприємця й відповідно більша очікувана винагорода» [4, с. 24].

Для аналізу факторів ризику в підприємницькій діяльності значний внесок зробив американський економіст Ф. Найт. Учений розрізняє ризики за видом, пропонує кількісне вираховання й імовірність їх виникнення, а також поняття про середню величину, відхилення від якої збільшує ризик. На думку економіста, підданий виміру ризик підлягає страхуванню. Водночас неврахована невизначеність є тим середовищем, що продукує ризикогенні дії.

ХХ століття знаменує себе, згідно з дослідженнями У. Бека, як «суспільство ризику», коли настав «кінець класичного індустріального суспільства з його уявленнями про національно-державний суверенітет, автоматизм прогресу,

розподіл на класи, принцип успіху, про природу, реальну дійсність, наукове пізнання тощо» [1, с. 8]. У суспільному житті настає час, коли користь і вигода від техніко-економічних процесів обертається втратою від частих ситуацій, обтяжених ризиками, коли, як підкреслює вчений, «виробництво багатства постійно супроводжується суспільним виробництвом ризиків» [1, с. 23]. У таких умовах підприємницький ризик стає лише частиною загальних, навислих над соціумом ризиків, їхнім конкретним утіленням. І якщо в минулому ризик більшою мірою відбивав поведження окремих індивідів, утілював особисту мужність і романтизм втрат та надбань від пригод і відкриттів, то нині в суспільстві ризику сукупний ризик тягне глобальну загрозу всьому людству.

У роботі «Суспільство ризику» У. Бек розглядає особливості ризиків у сучасному суспільстві та ставлення до них з боку наукової і повсякденної свідомості людей. Насамперед ризики сьогодення безпосередньо не спостережувані, вони не мають однозначних почуттєво сприйманих форм, а тому небезпека, що йде від них, не відразу очевидна (радіоактивність, отруйні речовини, отруйні гази). Сучасні ризики масштабні за своїм поширенням, і загроза від них повсюдна. Міркуючи вслід за У. Беком, можна зробити висновок, що і підприємницький ризик розширює сферу своєї присутності та з фактору економічних відносин стає явищем соціокультурного порядку, навіть рецидивом цивілізаційних трансформацій.

Підприємницький ризик у суспільстві ризику збільшується у своїх негативних значеннях, оскільки, крім безпосередньої шкоди здоровому стану людини й суспільства, можливі побічні наслідки. За твердженням У. Бека, «це вторгнення в ринкову економіку, знецінення капіталу, відкриття нових ринків, гігантські витрати, судові переслідування, втрата репутації» [1, с. 27].

У суспільстві ризику підприємницький ризик ніби подвоює свій вплив на соціальні процеси. Разом із ризиками росте й бізнес за рахунок того, що поряд із тими, хто продукує ризики, множаться й ті, хто отримує з них реальну вигоду. Попередження небезпеки може викликати економічний підйом, коли промислові системи розширюються й одержують чималі доходи, переборюючи несприятливі умови, які самі ж і створюють.

Для підприємницького ризику в суспільстві ризику важлива й мінлива у своїх акцентах система цінностей. Так, особливого значення набуває солідарність. Для підприємницького ризику важливо те, що, впроваджуючись у суспільство ризику, мотивом солідарності є страх. Причому страх, якої б форми він не набув (політичних програм, економічних проектів або світоглядних орієнтирів), припускає не вигоду, а, навпаки, розумне відсторонення від неї. Останнє може викликати небажання усвідомлювати небезпеки, обумовлені ризиками. «Зі зростанням небезпеки зростає імовірність її невизнання, применшення серйозності ситуації», – підкреслює У. Бек [1, с. 91].

Рушійним принципом мінливого життя стає безпека. Цінність природних

основ життя зростає в суспільстві ризику, оскільки під прицілом небезпеки виявляється здоров'я людей, збереження соціальної цілісності. У цілому, за зауваженням У. Бека, місце ціннісної системи суспільства «нерівності» займає ціннісна система «небезпечного суспільства» [1, с. 59]. Протистояння небезпеці акумулює людський потенціал навколо наукових знань, інформаційних і комунікативних систем, що транслюють і зберігають їх із метою попередження ризиків та ліквідації їхніх негативних наслідків.

У суспільстві ризику значно зростає значення знання, а саме такого знання, що не залежить від індивідуального досвіду, і такого, яке очевидне й не має потреби в тривалому та складному технічному набутті. Подолання небезпеки вимагає зняти межі між теорією і практикою, дисциплінами і спеціальностями, між фактом і його оцінкою, між сферами громадського життя.

Підприємницький ризик обумовлений цілою низкою факторів, серед яких особливе місце займає знання. В інформаційному потоці, де перемижуються наукове й позанаукове знання, важливо спиратися на те, що поєднується із істинним знанням. Істина виступає незаперечною цінністю, яка наповнює змістом підприємницьку діяльність, сприяє розпізнаванню небезпеки. Саме це й актуалізує У. Бек в одному зі своїх визначень суспільства ризику: «Суспільство ризику – це суспільство науки, комунікативних й інформаційних засобів. У ньому виявляються нові суперечності між тими, хто робить, і тими, хто їх споживає» [1, с. 56].

Гносеологічне поле підприємницького ризику конкретизується у факторах засновкового знання. Виходячи з єдності теорії та практики, засновок, пов'язаний зі системою знань, можна віднести і до діяльності як можливості перспективного бачення її значення та передбачення її варіативності. Таким чином, варто твердити не тільки про присутність засновкового знання в підприємницькій діяльності, але і його вплив на збільшення в ній ступеня ризику. Це пов'язане із самим характером засновкового знання. Воно цілком не вловлюється й не формалізується, тобто не виявляється в стійкій системі фактів, не оформлюється в гіпотезу або теорію. Крім того, межі істинності засновкового знання до кінця не визначені, а отже, до кінця не визначені його результативність й ефективність, можливі шляхи практичної реалізації. Засновковість знання, на думку Л. А. Мікешіної, це «не стільки щось трансцендентне або іманентне суб'єктові, скільки деяка епістемологічна форма вираження загальної соціальної та культурно-історичної обумовленості пізнання» [8, с. 178].

У теорії засновкове знання систематизується й логічно впорядковується, що полегшує бачення намічених ним перспектив практичного втілення. Саме ж підприємництво досить часто здійснюється на рівні повсякденної, емпіричної свідомості. Засновкове знання присутнє в ньому стихійно, довільно підсумоване й тому здатне викликати значно високий ступінь ризику. Засновкове знання здатне виступати ризикогенним фактором підприємницької діяльності ще й через те, що, концептуалізуючись, воно викликає до «дії» не тільки факти наявної наукової

картини світу, але й ідеали, норми, потреби, стихії духовно-практичного життя, здоровий глузд. Вони не завжди впливають на позитив підприємництва, розширення й удосконалення, успіх та авторитет його суб'єкта.

У суспільстві ризику підприємець значно ризикує, реалізуючи свої проекти. Це пов'язане щонайменше з двома обставинами, які визначає У. Бек. По-перше, цивілізаційні ризики пов'язані зі розростанням потреб, причому таких потреб, які не можуть бути задоволені в принципі, оскільки вони перманентно перебувають у процесі відновлення. А по-друге, у суспільстві ризику ризикують не тільки підприємці, ризикують усі ті, хто якимось із ними пов'язаний (кредитори, компаньйони), тому що підприємницький ризик перестає бути персоніфікованим. При цьому відповідальність втрачає свою актуальність ще й тому, що небезпека через свою глобальність перестає викликати тривогу й страх у конкретному епізоді підприємницької діяльності.

Отже, підприємницький ризик як процедура ухвалення рішення в ситуації альтернативного вибору в умовах невизначеності викликає дії, що результуються в диспозиції «прибуток – витрати». У суспільстві ризику підприємницький ризик включається в контекст соціокультурного поведіння, що транслює його основні цінності, стаючи рецидивом цивілізаційних змін. Рушійним принципом у прийнятті підприємницьких рішень у суспільстві ризику стає безпека, що солідаризує суб'єктів підприємництва. Страх перед можливими втратами або втратою лідируючих позицій об'єднує, апелюючи до спільних зусиль. Солідарність у суспільстві ризику мотивується не тільки вигодою, але й виживанням через подолання загроз внаслідок різного роду катастроф, а тому актуалізуються цінності, спрямовані на збереження природних засад життя людей. У таких умовах зростає значення наукових знань, навколо яких акумулюється людський потенціал, його раціональна й засновкова складові, а також нормативно-регулятивний механізм, який актуалізує свободу як творчий акт, що свідчить про самореалізацію суб'єкта підприємництва як механізм, який сприяє дотриманню моральних і правових прав інших і підтриманню їхнього суспільного блага.

Література:

1. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / У. Бек. – М. : Прогресс-Традиция, 2000. – 384 с.
2. Бехман Г. Современное общество как общество риска / Г. Бехман // Вопросы философии. – 2007. – № 1. – С. 28–46.
3. Гартман Н. Этика / Н. Гартман. – СПб. : Владимир Даль, 2002. – 707 с.
4. Зубок Ю. А. Социальная регуляция в условиях неопределенности. Теоретические и прикладные проблемы в следовании молодежи / Ю. А. Зубок, В. И. Чупров. – М. : Akademia, 2008. – 272 с.
5. Предпринимательство в конце XX века / Дынник А. Н., Стерлин А. П., Тулин Н. В. и др. – М. : Наука, 1992. – 312 с.
6. Кравченко С. А. Неопределенность / С. А. Кравченко // Социологический энциклопедический русско-английский словарь. – М. : Астрель – Акт Транзит книга. – С. 240–241.

7. Леонтьев Д. А. Выбор как деятельность: личностные детерминанты и возможности формирования / Д. А. Леонтьев, Н. В. Пилипко // Вопросы психологи. – 1995. – № 1. – С. 97–111.

8. Микешина Л. А. Эпистемология ценностей / Л. А. Микешина. – М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2007. – 439 с.

9. Эрроу К. Информация и экономическое поведение / К. Эрроу // Вопросы экономики. – 1995. – № 5. – С. 98–113.